

بهرام بن حیدر مهماندار

ملکيه

(منتخب احلاق جلالی بهنام ظهیرالدین محمد بایر)

مقدمه و تصحيح و تحقيق
محمد کریمی زنجانی اصل

با همکاری
آزاده کریمیان

نشر مجمع ذخائر اسلامی - قم
مؤسسه ابن سینا برای پژوهش در تاریخ اندیشه - تبن
۱۳۹۴ خورشیدی

سرشناسه	:	مهماندار، بهرام بن حیدر
عنوان قرارداد	:	لوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق، برگزیده
عنوان و نام پدیدآور	:	ملکیه: منتخب اخلاق جلالی به نام ظهیرالدین محمد بابر/ بهرام بن حیدر مهماندار؛ مقدمه و تصحیح و تحقیق محمد کریمی زنجانی اصل، با همکاری آزاده کرباسیان
مشخصات نشر	:	قم: مجمع ذخایر اسلامی؛ بن: مؤسسه ابن سینا، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	:	۱۱۶ ص. مصور (بخشی رنگی)
فروست	:	میراث ایران و هند / زیر نظر فتح الله مجتبیایی، محمد کریمی زنجانی اصل؛ ۲.
شابک	:	۹۷۸ - ۹۶۴ - ۹۸۸ - ۶۱۳ - ۸ - ۹۰۰۰۰ ریال؛
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیبا
موضوع	:	دوانی، محمد بن اسعد، ۸۳۰ - ۹۰۸ ق، لوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق، برگزیده
موضوع	:	اخلاق اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	:	اخلاق - متون قدیمی تا قرن ۱۴
موضوع	:	نثر فارسی: قرن ۱۰ ق.
شناسه افزوده	:	کریمی زنجانی اصل، محمد، ۱۳۵۲ - ، مصحح، مقدمه‌نویس
شناسه افزوده	:	کرباسیان، آزاده، ۱۳۴۸ - ، مصحح
رده‌بندی کنگره	:	۱۳۹۴ ۹۳۰۴۲۷ د ۲ ف / ۱۱۸۵ BJ
رده‌بندی دیوبی	:	۱۷۰ / ۸
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۰۸۰۵۶۲

ملکیہ

(منتخب اخلاق جلالی به نام ظہیر الدین محمد بابر)

بہرام بن حیدر مہماندار
(زندہ ۹۳۲ ق)

مقدمہ و تصحیح و تحقیق
محمد کریمی زنجانی اصل

با همکاری
آزادہ کرباسیان

میراث

ایران و هند

۲

مجمع ذخائر اسلامی - قم، ایران / مؤسسه ابن سینا برای پژوهش در تاریخ اندیشه - بُن، آلمان

ملکیه

تألیف: بهرام بن حیدر مهماندار

مقدمه و تصحیح و تحقیق: محمد کریمی زنجانى اصل - با همکاری: آزاده کرباسیان

نشر: مجمع ذخائر اسلامی - قم، مؤسسه ابن سینا - بُن

طراح گرافیک: روح الله فرهنگ طرح روی جلد: محمد کریمی

چاپ: هوشنگی صحافی: نفیس نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۴

شمارگان: ۳۰۰ شایک: ۸ - ۶۱۳ - ۹۸۸ - ۹۶۴ - ۹۷۸

قیمت در سال انتشار: جلد شمیم ۹۰۰۰ تومان - جلد سخت ۱۷۰۰۰ تومان

ارتباط با ناشر در ایران

قم، خیابان آذر، کوی ۲۳، پلاک ۱ - مجمع ذخائر اسلامی

تلفن: ۰۲۵۳ ۷۷۱۳۷۴۰ + ۰۲۵۳ ۷۷۰ ۱۱۱۹ دورنگار ۰۲۵۳ ۹۸ + همراه ۰۲۵۳ ۲۵۴۳۳۵ ۹۸ ۹۱۲

www.zakhair.net

www.mzi.ir

میراث

۲ ایران و ہند

زیر نظر

فتح اللہ مجتہائی

محمد کریمی زنجانی اصل

مشاوران علمی

صادق آصف آگاہ (حسینی اشکوری)	مجمع ذخائر اسلامی (ایران)
کارل ارنست	دانشگاه کارولینای شمالی (آمریکا)
علیم اشرف خان	دانشگاه دہلی (ہند)
سوو دُ اونوفریو	دانشگاه بولونیا (ایتالیا)
ینس بکار	دانشگاه اُسنا بروک (آلمان)
اشتفان پُپ	مؤسسۂ مطالعات ایرانی (اتریش)
علی حیدری یساولی	دانشگاه تہران (ایران)
محمد راغب	دانشگاه شہید بہشتی (ایران)
سجاد رضوی	دانشگاه اکستر (انگلستان)
رضا زنگنه	دانشگاه ہالہ (آلمان)
حکیم سید ظلّ الرحمن	آکادمی ابن سینا، علیگرہ (ہند)
ملیحہ کرباسیان	دانشگاه بِن (آلمان)
محمد رضا نصیری	فرہنگستان زبان و ادب فارسی (ایران)
آندرئاس ویلدہ	دانشگاه بامبرگ (آلمان)

به استاد مهدی بشارت
و سهم ماندگارش در پیشبرد پژوهش در ایران

از حکمای عالی‌مقدار منقول است که مدار
عدالت بر آن است که کارهای بزرگ به مردم
خُرد نفرمایند.

و بعضی از آل‌ساسان پرسیدند که سبب زوال
چهار هزار ساله دولت از خاندان شما چه بود؟
گفت آنکه کارهای بزرگ که لایق اهل عقل و
دانش بود، به مردم خُرد دَنی باز گذاشتیم.

پیشگفتار

تساهل و ترکیب برای رسیدن به وحدت، و هماهنگی در عین پاسداشت تنوع. اگر در جستجوی فصل مشترکی برای دو حوزه تمدنی ایران و هند باشیم، این ویژگی‌ها را بارزتر از هر آن چیزی خواهیم دید که بتوانیم یافت. ای بسا که همین فصل مشترک بوده است که از دیرباز، تبادل فرهنگی / دینی / علمی / هنری / ... گسترده‌ای را میان این دو حوزه تمدنی رقم زده است؛ تبادلی نه در محدوده گذرای چند دهه یا سده، بلکه برای چند هزاره، و با دستاوردهایی که اگر حضور عینی‌شان در هنر و معماری و نقاشی و موسیقی آشکار است، در متن‌های برجای مانده ادبی و دینی و تاریخی و فلسفی و ... نیز بسامدی ماندگار دارند و از تلاش مردان و زنانی خبر می‌دهند که جان‌های آزاد و مهرورز خود را وقف ساختن این میراث مشترک و آراستن آن با جزئیاتی غنی و باشکوه نمودند. در طول یکصد و پنجاه سال اخیر، بخشی از این میراث از کنج کتابخانه‌ها رخت بر بسته و به همت محققان و فرهیختگان دوستدار ایران و هند منتشر شده است. با این حال، و به رغم همه این توجّهات، این گستره چنان گسترده و فراخ‌دامن است که می‌توان گفت هنوز سده‌ای و بلکه سده‌هایی باید چشم در راه بود تا هزاران رساله و کتاب تاکنون شناسایی شده، تصحیح و منتشر شوند. و بدیهی است که انتشار آنها، تنها آغاز کار است. چرا که هر متن، مجال پژوهش‌های چندی را فراهم می‌کند و هر پژوهش بر دیگر پژوهش‌ها راه می‌گشاید؛ تا گوشه‌ای دیگر از آن غنا و شکوه رخ برنماید.

"میراث ایران و هند" نیز بر آن است که در باز نمود این غنا و شکوه، سهمی بر عهده گیرد؛ با انتشار شماری از متن‌های تصحیح شده و نسخه برگردان شمار دیگری از آنها، و نیز، با انتشار پژوهش‌های جدید. بدیهی است که کتاب‌های این مجموعه، دامنه گسترده‌ای از موضوعات را در بر می‌گیرد؛ از جمله ادبیات، عرفان، فلسفه، تاریخ‌نگاری، مطالعات قرآنی، الهیات، فقه، پزشکی، ریاضیات، نجوم و دیگر معارف و دانش‌های متداول در این حوزه‌های تمدنی.

در این مجال، بایسته می‌دانیم که سپاسگوی تمام کسانی باشیم که یاریگر ما در انتشار این مجموعه هستند. پیش از همه، از مصححان و محققانی که با انتشار آثار خود در آن موافقت کردند. آنگاه، از همه اعضای شورای علمی که با بررسی آثار و ارائه پیشنهادات خود، در انجام این کار و به فرجام رساندن آن یاریمان کردند. و سرانجام از همه همکارانی که در دستیابی به نسخه‌های خطی و مراحل گوناگون آماده‌سازی و انتشار کتاب‌ها یاریگر ما بودند.

امیدواریم که این مجموعه در افزایش دانش ما نسبت به میراثی ارزشمند در تاریخ بشری سهمی داشته باشد و سرآغازی گردد برای پژوهش‌های بیشتر درباره این میراث؛ میراثی برآمده از تساهل و ترکیب برای رسیدن به وحدت، و هماهنگی در عین پاسداشت تنوع.

تهران - بُن، پانزدهم مارس ۲۰۱۴ میلادی

فتح الله مجتبائی / محمد کریمی زنجان‌ی اصل

فهرست مطالب

اشارت و یاد ۱۳

مقدمه (محمد کریمی زنجانی اصل)

مروری بر زندگی و آثار اخلاقی دوانی ۱۹

فیلسوفان، فضیلت‌گرایی سیاسی و سیاست‌نامه‌های عرفی ۲۳

لوامع الاشراف: عدالت و تحقق اخلاق سیاسی ۲۷

بایر و استعاره بایری: مدنیت و اخلاقیات ایرانی ۳۹

منتخب اخلاق جلالی: حکمرانی به روایت دبیران بایر ۵۳

ملکیه (تصحیح و تحقیق آزاده کرباسیان - محمد کریمی زنجانی اصل)

نسخه‌شناسی و روش تصحیح ۶۷

آغاز سخن ۷۱

فصل اول در آداب ملوک ۷۳

باب اول ۷۳

حکایت ۸۰

تنبيه ۸۱

۸۱	 حکایت
۸۳	 باب دوّم
۸۷	 اصل
۹۱	 حکایت
۹۴	 حکایت
۹۵	 فصل دوّم
۹۵	 باب اوّل در وصایای ارسطاطالیس
۱۰۰	 اصل
۱۰۲	 باب دوّم در وصایای افلاطون که استاد ارسطاطالیس است.
۱۰۷	 فهرست منابع
۱۱۵	 تصویر نسخه خطّی

اشارت و یاد

بررسی میراث فرمانروایان گورکانی هند و همکاران مسلمان و هندو و زرتشتی و مسیحی آنان، اکنون بیش از یک سده است که بخش مهمی از پژوهش‌هایی را به خود اختصاص داده است که با همه فراز و فرودهایشان، طیفی از رویکردهای شرق‌شناسانه تا بومی‌نگاری را دربرمی‌گیرند. در طول دهه‌های گذشته، این پژوهش‌ها بیشتر بر بررسی این میراث در روزگار فرمانروای آزاداندیش و نوگرای هند، اکبر گورکانی متمرکز بوده‌اند؛ با این حال، نیکبختانه، اکنون یک دهه‌ای است که شماری از محققان به میراث روزگار بنیانگذار سلسله گورکانی هند، ظهیر الدین محمد بابر (م ۹۳۷ ق / ۱۵۳۰ م) نیز توجه کرده‌اند.

دفتر پیش رو هم، بخشی است از پژوهش چند ساله نگارنده درباره میراث این روزگار که می‌کوشد بازتاب اخلاقیات ایرانی در اندیشه و عمل بابر را از رهگذر شماری از متون بر جای مانده اما کمتر شناخته و بررسی شده آن روزگار برنماید:

۱. بابرنامه که زندگینامه خودنوشت نخستین فرمانروای تیموری هند است و بدان همچون رهنمونی سیاسی برای جانشینان او می‌توان نگریست؛

۲. اخلاق همایونی نوشته قاضی اختیار الدین حسن بن غیاث الدین حسینی (م ۹۲۸ ق / ۱۵۲۲ م) که از جمله نخستین آثاری است که به نام سرسلسله دار گورکانیان هند نوشته می‌شود و زمینه آشنایی

او با میراث اخلاقی فیلسوفان ایرانی و از جمله آراء ابوعلی مسکویه را فراهم می‌کند؛

۳. ملکیّه یا مختصر اخلاق جلالی نوشته بهرام بن حیدر مهماندار (م بعد از ۹۳۲ ق / ۱۵۲۵ م)، از دبیران ناشناخته دربار بایری که در روزگار بسط حکمروایی بایر در هند به نام او نوشته می‌شود و فصل دیگری در اندیشه او را رقم می‌زند؛ فصلی که تلاش پیگیر بایر در توسعه زندگی اجتماعی ساکنان قلمرو حکومتش را با بلندنظری و درکی چند وجهی از بایستگی گونه‌گونی باورها و مذاهب پیوند زده و ریشه‌های عملی - و بسا که نظری - ایده‌ای را در هندوستان می‌کارد که در روزگار نواده بلندآوازه‌اش اکبر، در «ایده صلح کل» چهره برمی‌نماید تا راهنمونی تواند بود بر همه آنانی که به جای هراس، تنوع قومی و زبانی و دینی و فرهنگی را ارج می‌نهند و بدان همچون فرصتی می‌نگرند که پرداختن بایسته و شایسته بدان، جامعه را به هماهنگی و وحدتی رهنمون می‌شود که مانند دارویی کارآمد، از گزند بیماری‌های برآمده از خودمحوری و یکسونگری می‌تواندش رهانید.

از این اشارت که بگذریم اما، یاد و سخن از دوست خوشتر است. از این دفتر، پیش از این، گفتار چهارم با یاری و همراهی دوستان بزرگوار و نیک‌اندیشم دکتر محمدرضا نصیری، بانو گل‌اله هنری و بانو نسیم عظیمی‌پور در ویژه‌نامه مطالعات شبه قاره (بهار - تابستان ۱۳۹۴ ش) در فرهنگستان زبان و ادب فارسی منتشر شد و سه گفتار نخست در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر سرشت و سرنوشت اخلاق جلالی» به بلندنظری و یاری استاد مهدی بشارت در دو ماهنامه ارجمند اطلاعات سیاسی و اقتصادی در نوبت انتشار قرار گرفت.

دستامد این دفتر را تقدیم می‌کنم به این استاد و آموزگار ارجمندم که در سه دهه اخیر، در پیشبرد مطالعات علوم انسانی در ایران سهمی بسزا داشته است؛ سهمی ماندگار و تعیین‌کننده که همچون بهرام بن حیدر مهماندار، کمتر شناخته و ارج نهاده شده است.

روزگار آشنایی من و استاد بشارت، چندی دیگر وارد سوّمین دهه خواهد شد. در آغاز این آشنایی، همچنان که اکنون نیز هم، من دانشجویی نوآموز بودم که آخرین سال تحصیل در رشته علوم سیاسی را می‌گذرانید و استاد بشارت، دانش‌اندوخته‌ای کاردان و عهده‌دار انتشار یکی از مهمترین و جدی‌ترین نشریات علوم سیاسی در ایران؛ نشریه‌ای که در همه این دهه‌های پُر فراز و نشیب، استوار بر راه خویش و کار خویش رفته است و با دورماندن از خط و ربط‌های معمولاً آسیب‌زننده به چنین نشریاتی، تا هم‌امروز یکی از بهترین نمونه‌های مجلات علمی در ایران است؛ و بادا که همچنان بماناد و در سایه استاد بشارت بپایاد.

باری، در آن روزگار که افزون بر شماری استادان دانشور و دلسوز رشته علوم سیاسی^۱، استادانی هم بودند که پاسخ‌دادن به سلام دانشجو را موجب ملال خاطر و مایه زحمت خویش می‌دانستند، برای استاد بشارت، آنچه پژوهیده و نوشته بودم مهم بود و نه پیشانی‌بند نبسته دانشجویی من. و چنین بود که شماری از نخستین مقالاتم در دو ماهنامه ارجمندی منتشر شد که از سال‌های آخر دبیرستان، دلبسته و پیگیر خواندن مقالاتش بودم.

۱. در این مجال، هرچند نایب‌نماید امّا، یادکرد استادانی بایسته است که حقّ آموزگاری‌شان همیشه با من و بر من است: دکتر ابوالفضل دلاوری، دکتر هوشنگ فرخجسته و دکتر علی مرتضویان.

در سال‌های بعد، رشته مودّت تحصیلی من از علوم سیاسی گسست، اما عهد دوستی با استادی که بلندنظرانه در آغاز جوانی چنانم تشویق کرده بود نه؛ که «یارانِ همدل از ره لطف، به هر حالت که باشند مهربانند»^۱. و چنین بود که در دیدارهای هر از گاهی که داشتیم از نکته‌سنجی‌هایشان بهره‌ها می‌بردم و این بار به جای دانش سیاست، از حضور حاضر اخلاقیات پسندیده ایرانی در قامت مردی می‌آموختم که مهرورزی و میهن‌دوستی نزد او معنایی یکسان داشت؛ همچنان که تا امروز دارد؛ و بسا که همین است علت اصلی غریب ماندنش در سرزمینی که به عمر رفته خود، هزار پنجره بر آن بگشوده است^۲. هم‌امروز هم، از پس چندین سال پژوهش و تدریس در برخی دانشگاه‌های اروپایی، دوستی و نکته‌آموزی از این آموزگار پُرکار و خاموش من و هم‌نسلان من و نسل‌های بعد از ما، از آن چیزها است که بدان بر خود می‌بالم؛ همچنان که در این دیار غربت، یاد ایشان در خاطرم، به فرموده شادروان مهدی اخوان ثالث، از جمله آن یادها است که زنده‌ام می‌دارد.

دانشگاه مونستر، یازدهم نوامبر ۲۰۱۵ میلادی
 محمد کریمی زنجانی اصل

۱. از سروده‌های شادروان فریدون مشیری است.
۲. استاد بشارت، در یکی از نامه‌های پُر مهرش مرا به این تعبیر نواخته بود. اصل آن از سروده‌های شادروان فریدون مشیری است:
 شبی که پُر شده بودم ز غصّه‌های غریب، به بال جان سفری تا گذشته‌ها کردم
 چراغ دیده برافروختم به شعله اشک، دل گذاخته را جام جان‌نما کردم
 هزار پلّه فرا رفتم ز حصار زمان، هزار پنجره بر عمر رفته واکردم
 به شهر خاطره‌ها چون مسافران غریب، گرفتم از همه کس دامن و رها کردم

ملکيه

مقدمه

محمد کریمی زنجانی اصل

مروری بر زندگی و آثار اخلاقی دوانی

فیلسوفان، فضیلت‌گرایی سیاسی و سیاست‌نامه‌های عرفی

لوامع الاشراف: عدالت و تحقق اخلاق سیاسی

بایر و استعاره بایری: مدنیت و اخلاقیات ایرانی

منتخب اخلاق جلالی: حکمرانی به روایت دبیران بایر

مروری بر زندگی و آثار اخلاق دوانی

جلال الدّین محمد اسعد صدیقی دوانی، حکیم نامدار ایرانی در نیمهٔ دوّم سدهٔ هشتم هجری و دههٔ نخست سدهٔ نهم هجری، در ۸۳۰ ق / ۱۴۲۷ م در دوان از قریه‌های کازرون زاده شد.^۱ دانش‌های مقدّماتی را نزد پدرش خواند که قاضی کازرون و از شاگردان سیّد شریف جرجانی (م ۸۱۶ ق / ۱۴۱۳ م) بود. آنگاه به قصد ادامهٔ تحصیل رهسپار شیراز شد و محضر درس استادان چندی را درک کرد که در مقدّمهٔ رسالهٔ *انموذج العلوم* خود، شماری از آنها را چنین یاد کرده است:^۲

سیّد صفی الدّین عبدالرحمن حسینی ایجی،
شیخ ابوالمجد عبدالله بن میمون کرمانی، مشهور به گیلی،
مظهر الدّین محمد کازرونی،
شیخ رکن الدّین روزبهان بقلی شیرازی،

۱. دربارهٔ زندگی و آثار او در برخی پژوهش‌های جدید نک: دوانی ۱۳۳۵ ش ب؛ تویسرکانی ۱۴۱۱ ق، صص ۷ - ۳۰؛ پورجوادی ۱۳۷۷ ش، صص ۸۱ - ۱۳۸؛ کریمی زنجانی اصل ۱۳۷۸ ش، صص ۵۸۶ - ۵۸۹؛ تویسرکانی ۱۳۸۱ ش، صص ۱۳ - ۴۱؛

Siddiqi 1966, pp. 883-888; Lambton 1991, p. 174; Newman 1994, pp. 132-133.

۲. نک: دوانی ۱۴۱۱ ق، صص ۲۷۷ - ۲۷۸؛ نیز نک: تویسرکانی ۱۴۱۱ ق، صص ۷ - ۳۰؛ پورجوادی ۱۳۷۷ ش، صص ۸۱ - ۱۳۸؛ کریمی زنجانی اصل ۱۳۷۸ ش، صص ۵۸۶ - ۵۸۹؛ تویسرکانی ۱۳۸۱ ش، صص ۱۳ - ۴۱؛ ابراهیمی دینانی ۱۳۹۰ ش، صص ۱۱ - ۱۳.

محبی الدین کوشکباری انصاری^۱.

دوانی در جوانی به دربار امیر اوزون حسن آق قویونلو و یعقوب میرزا راه یافت و مدّتی نیز در مقام وزیر جهانشاه شاهزاده قراقویونلو و پسر قره یوسف، حاکم ادب دوست شیراز، در تبریز اقامت گزید و شماری از آثارش را در این شهر نوشت. پس از کشته شدن جهانشاه در نبرد با آق قویونلوها در ۸۷۲ ق / ۱۴۶۸ م، سلطان یعقوب آق قویونلو که پیروزی جلال الدین در مناظره با ابواسحاق تبریزی را شاهد بود، قاضی القضاتی شیراز را بدو سپرد. دوانی از این تاریخ تا پایان عمرش در ۹۰۸ ق / ۱۵۰۳ م در مدرسه بیگم این شهر بسر برد و به تربیت شاگردان نامبرداری همت گماشت که در انتقال میراث حکمی او در ایران و شبه قاره هند و پاکستان و حتی سرزمین های تحت سلطه عثمانی نقشی تعیین کننده داشتند^۲. او همچنین، در رقابت با خاندان حکمت پیشه دشتکی، به نگارش آثاری به فارسی و عربی دست زد^۳ که بر پیشانی شماری از آنها نام پادشاهانی مانند سلطان محمود گجراتی و سلطان بایزید دوم نقش بسته اند و از روابط نیکوی او با آنان خبر می دهند^۴. این آثار،

۱. تویسرکانی (۱۳۸۱ش، ص ۲۲) به نقل از تاریخ حبیب السیر، خواجه حسن شاه بقال راهم بر این فهرست افزوده است.

۲. درباره شاگردان او نک: تویسرکانی ۱۳۸۱ش، صص ۲۲ - ۳۰.

۳. برای فهرست آثار او در پژوهش های جدید نک: دوانی ۱۳۳۵ش ب (۶۳ اثر)؛ تویسرکانی ۱۴۱۱ ق، صص ۲۴ - ۳۰ (۸۴ اثر)؛ پورجوادی ۱۳۷۷ش، صص ۸۳ - ۱۳۰ (۱۰۶ اثر)؛ تویسرکانی ۱۳۸۱ش، صص ۳۲ - ۴۱ (۸۷ اثر)؛ دریاتی ۱۳۸۹ش، ج ۱۱، صص ۴۹۸ - ۵۰۰ (۱۱۱ اثر)؛ (۷۰ اثر) Brockelmann 1943-1949, Suppl. II, ss. 306-309.

۴. از جمله این آثار نمودج العلوم است نگاشته حدود ۸۸۴ ق / ۱۴۷۹ م به نام سلطان محمود گجراتی و شرح رباعیات و اثبات الواجب قدیم به نام سلطان

بخش مهمی از تقدیر تاریخی فلسفه و کلام را در سده‌های بعد رقم زدند.^۱
آثاری که دوانی در اخلاق و سیاست نگاشته است نیز همچون دیگر
حوزه‌های مورد توجه او در دو زبان فارسی و عربی یافت می‌شوند. این آثار
عبارتند از:^۲

لوامع الاشراق فی مکارم الاخلاق یا اخلاق جلالی به فارسی در
سه فصل (در نوشته دوانی: لامع) و هر فصل مشتمل بر چند بخش
(در نوشته دوانی: لمعه)، با خاتمه‌ای در وصایای افلاطون به
ارسطو به نقل از اخلاق ناصری و ترجمان فارسی رساله سر
الاسرار منسوب به ارسطو که اندرزهای حکیم یونانی خطاب به
اسکندر را در بر می‌گیرد. سه لمعه اصلی کتاب به ترتیب به «تهذیب
اخلاق» و «تدبیر منزل» و «تدبیر مُدُن» می‌پردازند؛

رساله در اخلاق به فارسی؛

فی تربیت الأولاد به عربی^۳؛

در حقوق پدران و مادران به فارسی که گویا بخشی از یکی از
آثار دوانی باشد؛

بایزید دوم در ۸۸۷ ق / ۱۴۸۲ م.

۱. کتاب جلال الدین دوانی، حکیم ذوق التَّأَلُّه نوشته غلامحسین ابراهیمی
دینانی (۱۳۹۰ش) گزارش روشنی است از اندیشه فلسفی این فیلسوف
اشعری مسلک.

۲. برای توضیح مختصری درباره آنها نک: پورجوادی ۱۳۷۷ش، صص ۹۵ -
۹۹.

۳. این رساله پیش از این با مقدمه و تصحیح اسماعیل واعظ جوادی
(۱۳۴۲ش ب، صص ۲۴ - ۳۲) منتشر شده است.

تحقیق عدالت به فارسی^۱؛

عادلیه به فارسی^۲؛

دیوان مظالم به فارسی^۳؛

اربعون السلطانیة فی احکام الرّیائیة به عربی.

توجه به نسخه‌های موجود از این آثار، و درنگ در تاریخ کتابت و پراکنش جغرافیایی آنها، ما را به درنگی دوباره در جایگاه و پایگاه دوانی در تاریخ اندیشه‌های اخلاقی و سیاسی در سده‌های متأخر اسلامی برمی‌انگیزاند؛ درنگی که هرگاه به صرفِ بازشماری این نسخه‌ها فروکاسته نشود، و در پس‌زمینه تاریخی و معرفتی کتابتِ آنها و چگونگی و چرایی تأثیرگذاری‌شان قرار گیرد، بسا که چشم‌اندازهای نوی پیش روی ما خواهد گشود.

۱. این رساله پیش از این دو بار منتشر شده است: نخست با مقدمه و تصحیح اسماعیل واعظ جوادی (۱۳۴۲ش آ، صص ۱۳ - ۲۸) و بار دوم با مقدمه و تصحیح نجیب مایل هروی (۱۳۶۷ش، صص ۳۵ - ۴۷).

۲. این رساله پیش از این دو بار منتشر شده است: نخست با مقدمه و تصحیح محمد مشکوة (۱۳۲۴ش، صص ۱۱۸ - ۱۲۶) و بار دوم با مقدمه و تصحیح نجیب مایل هروی (۱۳۶۸ش، صص ۶۰ - ۷۲).

۳. از این اثر، به همت ظهورالدّین احمد (۱۹۸۶م، صص ۹۷ - ۱۳۰) و حسین مدرّسی طباطبایی (۱۳۶۶ش، صص ۹۸ - ۱۱۸)، دو تصحیح منتشر شده، موجود است.